

บทที่ 2

ประวัติความเป็นมาของเกร็ดคาถา

2.1 ความเป็นมาของเกร็ดคาถา

เกร็ดคาถาเป็นบทร้อยกรองภาษาบาลีที่เชื่อกันว่าพระเถระผู้ทศสวีกาผู้เป็นพระอรหันต์กล่าวไว้คาถาเหล่านี้มิใช่เป็นคำสั่งสอนโดยตรง แต่เป็นคำพูดที่พระเถระกล่าวด้วยความรู้สึกเฝอ้อมปลอดภัยไปร้องเบิกบานใจ ภายหลังจากที่ท่านได้รู้แจ้งเห็นจริงในสังขารเมื่อมีจิตสงบได้บรรลุธรรมสูงสุดคือ นิพพาน บทประพันธ์ร้อยกรองเหล่านี้จึงมีที่มาจากจิตใจที่บริสุทธิ์ของท่านได้มีการบันทึกจดจำสืบต่อกันมา และได้รวบรวมไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดที่บรรจุคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ ๆ ได้ 3 หมวดคือ

1. พระวินัยปิฎก ซึ่งประกอบด้วยสูตรวิภังค์ซึ่งแบ่งออกเป็นเปาราชิกและปาจิตตีย์ รวมทั้งชั้นธกะซึ่งแบ่งออกเป็น มหารรคและจุลรรค และปริวาร
2. พระสุตตันตปิฎก ซึ่งประกอบด้วย ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกายและขุททกนิกาย
3. พระอภิธรรม ซึ่งประกอบด้วยคัมภีร์ 7 คัมภีร์คือ ฉัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปัฏฐาน

เกร็ดคาถานับเป็นคัมภีร์หนึ่งในบรรดาคัมภีร์ทั้ง 15 คัมภีร์ ซึ่งจัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ได้แก่ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เกร็ดคาถา เกร็ดคาถา ยาคก นิตเทส ปฏิสัมภีทา อปทาน ทุทธวงศ์ และจริยาปิฎก

เมื่อพิจารณาภาษาที่ใช้ในคัมภีร์เหล่านี้จะพบว่า รจนาขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกันกล่าวคือ สุตตนิบาตและธรรมบทถือว่าแต่งด้วยภาษาเก่าที่สุดในขุททกนิกาย¹ โดยเฉพาะปราชญ์วรรคและอภิลูกวรรค อิติวุตตกะ อุทาน นิตเทส ขุททกปาฐะ เกร็ดคาถา เกร็ดคาถา แต่งด้วยภาษาบาลีในสมัยหลังสุตตนิบาตและธรรมบท ส่วนคัมภีร์ อปทาน ทุทธวงศ์ และจริยาปิฎกนั้น เข้าใจว่าแต่งขึ้นหลังคัมภีร์อื่น ๆ โดยทั่วไปเชื่อกันว่าแต่ง

¹ Wilhelm Geiger, Pali Literature and Language, p. 20.

ในช่วงระยะเวลาระหว่างการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 2 และครั้งที่ 3² ระหว่างพ.ศ. 100 ถึง พ.ศ. 218

2.2 ความหมายของเดรีคาถา

คำว่า "เดรี" มาจากรากศัพท์เดียวกับคำว่าเดระ ซึ่งแปลว่าพระเดระผู้มั่นคง ผู้เฝ้า เเดรีจึงมีความหมายว่า พระอรหันต์สี่ศรีผู้มั่นคง หรือพระภิกษุผู้เฝ้า³

ป. หลงสมบุญ วิเคราะห์ความหมายของคำว่าเดระและเดรีไว้ดังนี้

เดร คนแก่ พระเดระ พระผู้มีพระราชา 10 พระราชาขึ้นไป วิเคราะห์ศัพท์ว่า
ฐาติ ปวตุตตีติ เเดโร. ถิโร วา ถิเรหิ กุเฆมิ สมณนาคโต เเดโร, ฐา ธาตุ
ลง อิริ ปัจจัย แผลง ฐา เป็น ถ แผลง อี เป็น เอ ส่วนเดรีเป็นอดีตลึงค์
หมายถึงพระเดระผู้หญิง พระเดรี (ภิกษุณีผู้ใหญ่ที่มีพระราชา 10 ขึ้นไป)⁴

คำว่า "เดรี" เป็นอดีตลึงค์ของคำว่าเดระ มีความหมายเหมือนกับคำว่าเดระ คำว่า
เดระ ตามนัยแห่งพระวินัยปิฎก หมายถึง ภิกษุผู้มีพระราชา 10 พระราชาขึ้นไป แต่ในด้านการปฏิบัติธรรม
แล้วหมายถึง ภิกษุผู้บรรลุนิพพาน หรือภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อาศัย ปราศจากมลทินทั้งปวงจึงไม่
จำกัดว่าต้องบวชได้กัพระราชา โดยพิจารณาจากพระพุทธรูปที่ว่า "บุคคลไม่เชื่อว่าเป็นเดระ เพราะ

² สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี " ศพขารมีในพุทธศาสนาเดรวาน " วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524) หน้า 5.

³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม - ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต (พระนคร: ศิวพร, 2513), หน้า 347.

Monier Monier - Williams, Sanskrit English Dictionary (London: Oxford University Press, 1979), p. 1265.

⁴ ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม บาลี-ไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา 2519), หน้า 275-276.

เหตุนี้มีผมหงอกบนศีรษะ วัยของบุคคลนั้นแก่ห่อมาแล้ว บุคคลนั้นเรากล่าวว่าแก่เปล่า สัจจะ ธรรมะ อหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) สัจญมะ (ความสำรวม) และหมะ (ความเพิกถอน) มีอยู่ใ้ใจผู้ใด ผู้นั้นมีผลหินอันคายนแล้ว เป็นนักปราชญ์ เราเรียกว่าเป็นเถระ " ⁵

ในที่นี้คำว่า "เถระ" ในเถรคถาจึงหมายถึงพระอรหันต์สี่ตระกูลผู้มั่นคง

ส่วนคำว่า "คถา" มีความหมายว่า วาจาอันบัญญัติผูกไว้ วาจาผูกขึงเนื้อความ เป็นไปในอรรถคือ 1. ปชุข (โศลกหรือคถา) 2. วจีเภท (ฎีกาแก่ว่า เขตตฺตฺวาจา คือคำพูด ที่ชี้แจงเรื่อง แต่น่าจะหมายเอาคำพูดที่ร้อยกรองเป็นคถาในประเภทนวังคส์กฤตศาสตร์) ⁶

หลวงเทพครุณานุกิษย์ (ทวี ธรรมธัช ป. 9) ให้ความหมายคำว่าคถาไว้ว่า "มาจาก เค ธาตุ หมายถึง ออกเสียง ชับร้อง ร้องเพลง ชับกล่อม " ⁷

สุภาพรรณ ฌ บางข้าง ให้ความหมายคำว่าคถาว่า "คถา สร้างรูปมาจาก ที ธาตุ แปลว่า ชับ ร้อง สวดเป็นทำนอง หมายถึงคำสอนที่ประพันธ์อยู่ในร้อยกรอง เช่นบทประพันธ์ใน

⁵ ช. ธ. 25 / 260 / 66.

น เคน เถโร โส โหติ	เยนสุส ปลิตสิโร
ปรีปกุโก วโย ตสุส	"โมฆฉินฺโณ"ติ วุจฺจติ
ยมฺหิ ฝุจฺจตุจ ฐมฺโม จ	อหีสา สตุญฺโม ทโม
เว วนฺตมฺโล ธิโร	โส " เถโร "ติ ปวฺจฺจติ.

⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม - ไทย - อังกฤษ-สันสกฤต หน้า 269.

⁷ หลวงเทพครุณานุกิษย์ (ทวี ธรรมธัช ป. 9) ธาตุปทีปิกาหรือพจนานุกรมบาลี-ไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย 2528), หน้า 124.

เถระเถรีคาถา สุตคณินบาท ธรรมบท เป็นต้น⁸

โมนีเยอร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ (Monier Monier-Williams) อธิบายคำว่าคาถาไว้ใน พจนานุกรม สันสกฤต-อังกฤษว่า .มาจาก gai ธาตุ มีความหมายว่า ร้องเพลงสวด คาถาโดยมาก มีอย่างน้อย 4 บรรทัด"⁹

พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิบาลโลกิยะ ของมูลนิธิภูมิบาลโลกิยะ ให้ความหมายคำว่า คาถาว่า "เป็นคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ประเภทอนุสุทนต์ หรือ สุสุทนต์ และเรียกว่า จตุปปาหาคาถา คาถาหนึ่งหรือโศลกหนึ่งมี 4 บาท"¹⁰

คาถายังหมายถึง สำนวนร้อยกรองที่ขับเพ็ญเรอบแบบคำส่อเล็กบละหนึ่งในวรรณการูปแบบคำสอนของพระพุทธเจ้า 9 รูปแบบด้วยกัน หรือเรียกว่านวัคส์ตสุทนต์¹¹ *

คาถาแบ่งออกเป็น 3 ประเภท¹¹ คือ

1. ปุจฉิตคาถา ได้แก่พระคำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อมีผู้มาทูลถาม พระคำรัสที่ตรัสออกมาเรียกว่า ปุจฉิตคาถา เช่น มีตรัสพยากรณ์อชิตมาตม ศิษย์นราหมณ์ ทวารวิโคยอชิตมาตมถามว่า

เคนสุสุ	นิวุโต	โลโลก	เคนสุสุ	นปุปกาสติ
กิสุสาภิเลปน	พุมิ		กิสุ	ตสุส มหนภย

⁸ สุภาภรรณ ฒ บางช้าง, ประวัติวรรณคดี บาลีในอินเดียและลังกา หน้า 16.

⁹ Monier Monier - Williams, Sanskrit English Dictionary p. 352.

¹⁰ มูลนิธิภูมิบาลโลกิยะ, พจนานุกรม บาลี - ไทย - อังกฤษ(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิบาลโลกิยะ 2530), หน้า 1312.

* นวัคส์ตสุทนต์ คือคำสอนของพระพุทธเจ้า 9 ประเภทคือ สุตตะ เคยยะ เวชยาวกณะคาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัมภุตธรรม และเวทลละ กู สุภาภรรณ ฒ บางช้าง, ประวัติวรรณคดี บาลีในอินเดียและลังกา, หน้า 12 - 26.

¹¹ เกษม บุญศรี, สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 5 (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2505 - 2506) 3024.

¹² บ. อ. 25/1039/573.

แปลว่า ข้าแต่พระโคตม โลกถูกอะไรหุ้มห่อไว้ เพราะเหตุไรโลกจึงไม่สว่างอะไรฉาบหา
โลกไว้ อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลก

พระพุทธเจ้าได้ตรัสพยากรณ์ปัญหานี้เป็นพระคาถาดังนี้

อวิชชา นิวุโต โลโก เวยฺจจา นุปฺภาสติ
ขฺปฺปภาสิเลปนํ นฺรุมิ ทฺกฺขมสุสฺส มฺหฺมฺภย¹³

แปลว่า คุณรามาตม โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกถูกความทะยานอยากปกคลุมไว้จึงไม่สว่าง
โลกถูกตัณหาฉาบหาไว้ และทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลก

2. อปฺจฉิตฺตคาถา หมายถึง พระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสตามอัชฌาตัย ด้วยความปีติโสมนัส
หรือด้วยความสงบเยือกเย็น เช่น คาถาพุทธอุทานว่า

ยทา หเว ปาตุวานฺติ ฐมฺมา
อาตาปิโน ฉายโต พฺราหฺมณฺสุสฺส
วิธฺยุขํ ติฏฺฐติ มารเสนํ
สุริโยว โอบาสยมนฺตลิกฺข¹⁴

แปลว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่เราหมดผู้เหี้ยมเกร่งพินิจอยู่ ผู้ไม่ลกละ เมื่อนั้นเราหมด
นั้นย่อมกำจัดมาร หรือหงเสนามารได้ เหมือนดวงอาทิตย์ขึ้นมาทำห้องไฟให้สว่างฉะนั้น

3. สาธุสนธิคาถา หมายถึงคาถาที่กล่าวอย่างมีเหตุมีผลมีต้นมีปลาย และมีที่จบ เช่น คาถา
ที่พระอัสสชิเถระกล่าวแก่อุปติสสปริหารยก หรือพระสารีบุตร เมื่อครั้งแรกเบทันตั้งศาลาที่กล่าววว่า

เย ฐมฺมา เหตุปฺปภาวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต
เตสญฺจ โย นิโรธจ เอวํ วาที มหาสมฺโณติฯ¹⁵

แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมทั้งหลาย
เหล่านั้น และความดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสั่งสอนอย่างนี้

ดังนั้นคำว่า เถรีคาถาหมายถึง ถ้อยคำหรือคำพูดของพระเถรีผู้เป็นพระอรหันต์จำนวน 71
รูปกับกลุ่มพระเถรีอีก 2 กลุ่ม คาถาที่พระเถรีกล่าวนั้นบางคาถาเป็นลักษณะที่นำอุทานออกมา บางคาถา

¹³ ชุ. อ. 25/1040/574.

¹⁴ ชุ. อ. 25/3/106.

¹⁵ วินย. 4/60/61.

เบ็ตระโหวาของพระพุทธรเจ้าที่ตรัสสอนพระเถรี บางคาถาเป็นคำพูดของบุคคลอื่น เช่น ชายหนุ่มหรือ มารกล่าวกับพระเถรี แต่โดยส่วนมากแล้วเป็นคำกล่าวของพระเถรีที่ได้มีการบันทึกไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย

2.3 จำนวนของคาถาและจำนวนพระเถรี

เถรีคาถาแบ่งออกเป็น 16 หมวด เรียกว่า นิบาต¹⁶ ได้แก่ เอกกนิบาต หุกนิบาต ติกนิบาต จตุกนิบาต ปัญจนนิบาต ฉักกนิบาต สัตตกนิบาต อฏฐกนิบาต นวกนิบาต เอกาทสนิบาต หวาหสกนิบาต โสฬสนิบาต วีสตินิบาต ดิงสนิบาต จัตตาทีสนิบาต และมหานิบาต แบ่งออกดังนี้

ในเอกกนิบาตมีคาถา	18 คาถา ของพระเถรี	18 รูป
ในหุกนิบาตมีคาถา	20 คาถา ของพระเถรี	10 รูป
ในติกนิบาตมีคาถา	24 คาถา ของพระเถรี	8 รูป
ในจตุกนิบาตมีคาถา	4 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
ในปัญจนนิบาตมีคาถา	60 คาถา ของพระเถรี	12 รูป
ในฉักกนิบาตมีคาถา	48 คาถา ของพระเถรี	8 รูป
ในสัตตกนิบาตมีคาถา	21 คาถา ของพระเถรี	3 รูป
ในอฏฐกนิบาตมีคาถา	8 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
ในนวกนิบาตมีคาถา	9 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
ในเอกาทสนิบาตมีคาถา	11 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
ในหวาหสกนิบาตมีคาถา	12 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
ในโสฬสนิบาตมีคาถา	16 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
ในวีสตินิบาตมีคาถา	116 คาถา ของพระเถรี	5 รูป
ในดิงสนิบาตมีคาถา	34 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
ในจัตตาทีสนิบาตมีคาถา	48 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
ในมหานิบาตมีคาถา	75 คาถา ของพระเถรี	1 รูป
รวม	524 คาถา ของพระเถรี	71 รูป
	และกลุ่มพระเถรี	2 กลุ่ม

¹⁶ คำว่า นิบาตมาจาก นิ อุปสรรค ปตุ ธาตุ แปลว่า ทกลง, ประมวลลง มอริส วินเตอร์นิธน์ ให้ความหมายว่าเป็น "Section" หมายถึงหมวดหมู่หรือตอน, ดร. สุภาพรณ ฌ บางช้าง ให้ความหมายว่าหมายถึง "ตอนหนึ่งหรือส่วนหนึ่งของงานเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง"